

УДК 343.148:343.35 (477)

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.01.112>

ОСОБЛИВОСТІ УЧАСТІ СПЕЦІАЛІСТА В ОБШУКУ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ПРИВЛАСНЕННЯ, РОЗТРАТИ МАЙНА АБО ЗАВОЛОДІННЯ НИМ ШЛЯХОМ ЗЛОВЖИВАННЯ СЛУЖБОВИМ СТАНОВИЩЕМ

Семенюк О.А.

аспірантка кафедри криміналістичного забезпечення та судової експертології навчально-наукового інституту № 2 Національної академії внутрішніх справ
ORCID: 0000-0001-9606-5965

Семенюк О.А., Особливості участі спеціаліста в обшуку під час розслідування привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем.

Досліджується процесуальні та організаційно-тактичні основи залучення спеціаліста до обшуку у кримінальному провадженні про привласнення, розтрату майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем. Дані офіційної статистики засвідчують низьку якість розслідування службових розкрадань в Україні. Головними суб'єктами, які розслідують кримінальне правопорушення, передбачене у статті 191 Кримінального кодексу України, є слідчі органів Національної поліції. Відповідно найчастіше до обшуку у таких кримінальних провадженнях залучається спеціаліст-криміналіст Національної поліції або судовий експерт Експертної служби Міністерства внутрішніх справ. Наголошено на обов'язковості участі спеціаліста під час обшуку при розслідуванні службового розкрадання з метою безперервної відеофіксації ходу його проведення при неможливості участі понятих. Висвітлено чинники, якими керується слідчий визначаючи, якого спеціаліста слід залучити до обшуку. Зроблено висновок, що у досліджуваній категорії кримінальних проваджень до обшуку доцільно залучати різногалузевих спеціалістів, функції яких будуть залежати від етапів проведення слідчої (розшукової) дії. Розкриті спільні дії слідчого і спеціаліста на підготовчому, робочому і завершальному етапах обшуку. Підтримано рекомендацію про залучення до обшуку того спеціаліста, який брав участь у попередніх процесуальних діях. Надано пропозиції про залучення відповідних фахівців для огляду комп'ютерної техніки та вилучення електронної (цифрової) інформації. Розкрито порядок дій при вилученні електронної (цифрової) інформації на місці обшуку у кримінальному провадженні про привласнення, розтрату майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем.

Наголошено, що у кримінальних провадженнях за статтею 191 Кримінального кодексу України спеціалісти під час проведення обшуку: застосовують науково-технічні засоби для виявлення певних об'єктів, місць їх приховання; розпізнають сутність предметів, речей, документів, попередньо їх досліджують; надають консультативно-довідкову допомогу щодо збирання доказів, призначення експертиз за виявленими об'єктами; застосовують технічні засоби для фіксації ходу й результатів обшуку.

Ключові слова: обшук, спеціаліст, спеціаліст-криміналіст, судовий експерт, службове розкрадання.

Semenyuk O.A., Peculiarities of the specialist's participation in the search during the investigation of appropriation, waste of property or its possession by abuse of official position.

The procedural and organizational-tactical bases of the involvement of a specialist in a search in criminal proceedings on the appropriation, embezzlement of property or taking possession of it by abuse of official position are investigated. Data from official statistics testify to the low quality of investigations into official embezzlement in Ukraine. The main subjects investigating the criminal offense provided for in Article 191 of the Criminal Code of Ukraine are investigators of the National Police. Accordingly, a forensic specialist of the National Police or a forensic expert of the Expert Service of the Ministry of Internal Affairs is most often involved in the search in such criminal proceedings. Emphasis is placed on the mandatory participation of a specialist during the search in the investigation of official embezzlement with the aim of continuous video recording of its progress in the event that witnesses cannot participate. The factors that are guided by the investigator when determining which specialist should be involved in the search are highlighted. It was concluded that in the studied category of criminal proceedings, it is

advisable to involve specialists from various fields in the search, whose functions will depend on the stages of the investigative (search) action. The joint actions of the investigator and the specialist at the preparatory, working and final stages of the search are revealed. The recommendation to involve in the search the specialist who participated in the previous procedural actions was supported. Proposals have been made to engage relevant specialists to inspect computer equipment and extract electronic (digital) information. The procedure for removing electronic (digital) information at the scene of a search in criminal proceedings on the appropriation, waste of property or possession of it by abuse of official position has been revealed. It was emphasized that in criminal proceedings under Article 191 of the Criminal Code of Ukraine, specialists during a search: use scientific and technical means to identify certain objects, their hiding places; recognize the essence of objects, things, documents, examine them beforehand; provide consultation and reference assistance regarding the collection of evidence, the appointment of examinations for the identified objects; technical means are used to record the progress and results of the search.

Key words: search, specialist, forensic specialist, forensic expert, embezzlement.

Постановка проблеми. В умовах воєнного стану привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, що передбачено статтею 191 Кримінального кодексу (далі – КК) України, становлять підвищену суспільну небезпеку, особливо службові розкрадання посадовцями підрозділів логістики Збройних сил.

Як засвідчують дані офіційної статистики, зберігається тенденція до низької якості розслідування службових розкрадань. Зокрема, відповідно до статистичних даних Офісу Генерального прокурора щодо діянь, передбачених ст. 191 КК України: у 2020 році – обліковано 11160 кримінальних правопорушень (з них повідомлено про підозру – 5676, що складає 50,8 %), закрито – 1402 (24,7 %), скеровано до суду – 4679 (з урахуванням минулих років); у 2021 році – обліковано 10531 кримінальних правопорушень (з них повідомлено про підозру – 5946 (56,5 %)), закрито – 1264 (21,3 %), скеровано до суду – 5101; у 2022 році – обліковано 6284 кримінальних правопорушень (з них повідомлено про підозру – 3017 (48,0 %)), закрито – 541 (17,9 %), скеровано до суду – 1888; у 2023 році – обліковано 9222 кримінальних правопорушень за ст. 191 КК України (з них повідомлено про підозру – 4171 (45,2 %)), закрито – 696 (7,5 %), скеровано до суду – 2849 [1].

У таких умовах, враховуючи потужний рівень протидії розслідуванню службових розкрадань,

вчинених посадовцями, важливого значення набуває своєчасне виявлення злочинної події, кваліфіковані її документування та реалізація оперативних матеріалів, швидке і об'єктивне розслідування. Для забезпечення доказування винуватості запідозрених осіб слугує надійний процесуальний інструментарій – система слідчих (розшукових) дій, серед яких судові експертизи посідають чільне місце, з урахуванням наукової обґрунтованості висновку експерта, як одного із джерел доказів. З метою результативності судової експертизи слідчий користується допомогою спеціаліста, якого залучає до складу слідчо-оперативної групи, доручає йому відібрання порівняльних зразків, і взагалі техніко-криміналістичне супроводження кримінального провадження за ст. 191 КК України. Відомо, що однією із перших слідчих (розшукових) дій після внесення відомостей про привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем до Єдиного реєстру досудових розслідувань, є обшук.

Мета дослідження. У зв'язку з цим метою статті є аналіз організаційно-тактичних аспектів залучення спеціаліста до проведення обшуку у кримінальному провадженні за ст. 191 КК України, висвітлення особливостей його професійної діяльності під час цієї слідчої (розшукової) дії.

Стан опрацювання проблематики. Питання проведення обшуку під час розслідування кримінальних правопорушень досліджували вітчизняні вчені В.П. Бахін, В.І. Василичук, А.Ф. Волобуєв, С.Ф. Денисюк, О.С. Задорожний, О.М. Заєць, В.В. Коваленко, В.О. Коновалова, Н.В. Копча, В.С. Кузьмічов, В.В. Лисенко, А.О. Нечваль, Л.М. Перцова-Тодорова, М.А. Погорецький, А.В. Самодін, О.С. Смірнов, О.В. Таран, П.В. Цимбал, С.С. Чернявський, В.М. Шевчук, В.Ю. Шепітько, В.В. Юсупов, М.О. Янковий та ін. Окремі особливості проведення цієї слідчої (розшукової) дії у кримінальних провадженнях про привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем на монографічному рівні розглядали Ю.П. Аленін, В.З. Багинський, В.М. Глібко, Н.С. Євдокімова, А.О. Єрохін, С.О. Журба, О.Ю. Камишанський, О.Б. Камоцький, Є.П. Коновалов, В.П. Корж, С.С. Кулик, Ю.О. Ліпін, В.Д. Пчолкін, Р.Р. Романенко, С.А. Тарарухін, Л.М. Черновецький, Г.А. Шумак та ін. Водночас більшість досліджень проводилася вченими-криміналістами наприкінці ХХ століття, деякі з них – до моменту вступу у законну дію Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України.

Виклад основного матеріалу. За загальним правилом слідчі органів Національної поліції здійснюють досудове розслідування кримінального правопорушення, передбаченого ст. 191 КК України. Винятки із цього правила становлять

випадки, передбачені у п. 2 і 3 ч. 3 ст. 216 КПК України (детективи органів Бюро економічної безпеки); у ч. 5 ст. 216 КПК України (детективи Національного антикорупційного бюро), а також у ч. 4 ст. 216 КПК України (слідчі органів Державного бюро розслідувань) [2].

Безпосереднє проведення обшуку регламентовано у ст. 233–236 КПК України.

Відповідно до ч. 7 ст. 223 КПК України, обшук житла чи іншого володіння особи, обшук особи здійснюються з обов'язковою участю не менше двох понятих незалежно від застосування технічних засобів фіксування відповідної слідчої (розшукової) дії, крім особливостей, встановлених ст. 615 КПК. А саме: «при проведенні обшуку або огляду житла чи іншого володіння особи, обшуку особи, якщо залучення понятих є об'єктивно неможливим або пов'язано з потенційною небезпекою для їхнього життя чи здоров'я, відповідні слідчі (розшукові) дії проводяться без залучення понятих. У такому разі хід і результати проведення обшуку або огляду житла чи іншого володіння особи, обшуку особи в обов'язковому порядку фіксуються доступними технічними засобами шляхом здійснення безперервного відеозапису» (п. 1 ч. 1 ст. 615 КПК України) [2].

Отже, з метою одержання допомоги з питань, що потребують спеціальних знань та технічної допомоги, слідчий, прокурор для участі в обшуку має право запросити спеціалістів.

Слідчий, залучаючи спеціаліста до обшуку в кримінальному провадженні про привласнення, розтрату майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, зважає на такі обставини:

1) який вид обшуку буде проведено (службового кабінету, житла, приміщення, місцевості, особи);

2) об'єкт пошуку (предмет неправомірної вимоги, речі та цінності, товарно-матеріальні цінності, предмети, документи, що мають значення для кримінального провадження);

3) відомості про особу, щодо якої проводять обшук (характеристика службової особи, її посада, можливість активної протидії обшуку, тощо);

4) мета обшуку;

5) спеціаліста, з якими спеціальними знаннями слід запросити;

6) необхідність запрошення декількох різнопрофільних спеціалістів до проведення обшуку;

7) слідча ситуація розслідування службового розкрадання на момент планування обшуку.

Розслідуючи службові кримінальні правопорушення, під час проведення обшуків для отримання максимально повної криміналістично значущої інформації необхідним є залучення групи різногалузевих спеціалістів, функції яких будуть залежати від етапів проведення обшуку. Наприклад, на проведення обшуку в провадженнях про

службове підроблення доцільно запрошувати фахівців у галузі економіки та бухгалтерського обліку для використання їх як консультантів для виявлення, збирання, огляду бухгалтерських документів. Крім того, фахівці з комп'ютерної техніки допоможуть вилучити цифрову інформацію [3, с. 113]. Ці ж фахівці стануть в нагоді слідчому під час проведення обшуку у кримінальному провадженні про привласнення, розтрату майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем.

Зокрема, під час проведення обшуку у приміщенні банківської, кредитної або іншої фінансової установи залучений спеціаліст (спеціаліст-економіст) здійснює кваліфікований пошук і вилучення документів, необхідних для проведення економічної експертизи у кримінальному провадженні, а саме: прибуткові та видаткові накладні, податкові накладні, ордери, звіти матеріально відповідальних осіб, картки складського обліку, касові книжки, матеріали інвентаризації, акти ревізій, табелі, наряди, акти приймання виконаних робіт, трудові договори, розрахункові платіжні відомості, виписки банку, платіжні доручення та вимоги, договори про матеріальну відповідальність, накопичувальні (оборотні) відомості, журнали-ордери, меморіальні ордери за балансовими рахунками, головні книги, реєстри податкових накладних, податкові декларації, баланси й інші первинні та зведені документи бухгалтерського та податкового обліку й звітності.

Підготовка до проведення обшуку у кримінальному провадженні за ст. 191 КК України потребує ретельного планування, особливо коли необхідно залучення різних спеціалістів. До 2023 року з метою залучення спеціаліста для проведення тієї чи іншої слідчої (розшукової) дії сторони кримінального провадження звертались до організації або установи листом з проханням щодо надання спеціаліста відповідно до положень ст. 71 КПК України. Останнім часом склалася практика винесення слідчим постанов про залучення спеціаліста, керуючись ст. ст. 40, 71, 93 КПК України.

Участь спеціаліста при проведенні обшуку щодо привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем характеризується його активною допомогою слідчому у цій процесуальній дії. Наприклад, слідчий під час проведення обшуку має право відкривати закриті приміщення, сховища, речі, долати системи логічного захисту, якщо особа, присутня при обшуку, відмовляється їх відкрити чи зняти (деактивувати) систему логічного захисту або обшук здійснюється за відсутності особи, якій належить дане приміщення.

Якщо під час обшуку слідчий виявив доступ чи можливість доступу до комп'ютерних систем або їх частин, мобільних терміналів систем зв'язку, для виявлення яких не надано дозвіл

на проведення обшуку, але щодо яких є достатні підстави вважати, що інформація, що на них міститься, має значення для встановлення обставин у кримінальному провадженні, він має право здійснити пошук, виявлення та фіксацію комп'ютерних даних, що на них міститься, на місці проведення обшуку (ч. 6 ст. 236 КПК України). Крім цього, згідно із ч. 7 ст. 236 КПК України «при обшуку слідчий, прокурор має право проводити вимірювання, фотографування, звуко- чи відео-запис, складати плани і схеми, виготовляти графічні зображення обшуканого житла чи іншого володіння особи чи окремих речей, виготовляти відбитки та зліпки, оглядати і вилучати документи, тимчасово вилучати речі, які мають значення для кримінального провадження» [2].

Під час підготовки до обшуку здійснюється збирання та аналіз необхідної інформації, яка характеризує обшукувану особу: визначення особливостей займаної посади, профіль роботи підприємства, установи, організації; вивчення навичок, звичок, розпорядку дня службової особи (представника влади), обшук якої планують; дружні та професійні зв'язки; «можливості» особи в межах займаної посади; місце проведення обшуку: адреса, план приміщення, розмір і стан; розташування меблів (письмові, канцелярські столи, сейфи); особливості розшукуваних документів або предметів: найменування, характер документів, кількість, форма, характерні ознаки, найімовірніші місця їх знаходження, можливі прийоми маскуванню [4, с. 178].

Готуючись до обшуку у кримінальному провадженні, розпочатому за ст. 191 КК України, слід провести збір інформації про особу, у якої буде проводитись обшук, та про місце, де буде відбуватися слідча (розшукова) дія. Інформація про особу обшукуваного та характер приміщення, у якому проводиться обшук, передбачає взаємозв'язок між рисами характеру особи злочинця, його інтелектом, соціальним становищем, спрямованістю та тими об'єктами, які можуть бути обрані як можливі місця приховання [5, с. 35–36].

У науковій літературі міститься рекомендація про залучення до обшуку того спеціаліста, який брав участь в огляді місця події щодо факту виявлення певного виду злочину [6, с. 320]. Ми поділяємо позицію І. В. Пирога, який вважає, що в процесі обшуку, передусім під час розслідування складних багатоепізодних справ, потрібно залучати спеціаліста, який проводив огляд місця події або інший обшук за цим самим кримінальним провадженням. Він знає, які сліди було виявлено під час огляду місця події, знаряддя злочину, що використовував злочинець, тому має краще уявлення про об'єкти пошуку [7, с. 304]. Вважаємо, що знаючи, які сліди були виявлені при огляді, у спеціаліста на момент обшуку вже сформовано уявлення про знаряддя злочину й інші об'єкти,

які необхідно відшукати, у зв'язку із злочинною діяльністю посадовця.

Спеціаліст спільно зі слідчим визначають межі та послідовність пошуку, місця ймовірного приховання об'єктів, що підлягають виявленню.

Також спеціаліст спільно зі слідчим вирішують питання, які науково-технічні та спеціальні засоби слід підготувати для результативного проведення обшуку. Наприклад, до «традиційних» науково-технічних засобів проведення обшуку відносяться: комплекти науково-технічних засобів (криміналістичні валізи різних видів), інструменти, освітлювальні прилади, вимірювальні засоби, фото-, відеоапаратура, пристосування для креслення планів і схем, пошукові прилади [6, с. 321]. Крім цього, специфіка вчинення привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем обумовлює необхідність попереднього дослідження знайдених у результаті обшуку документів і предметів в ультрафіолетових променях. Можливість використання таких науково-технічних засобів також має бути передбачена слідчим на підготовчому етапі при погодженні зі спеціалістом вибору криміналістичної техніки [8, с. 143].

Якщо під час обшуку планується огляд комп'ютерної техніки, вилучення цифрової інформації, то у залученого спеціаліста – фахівця ІТ-технологій має бути технічне та програмне забезпечення (ноутбуки зі спеціальним ліцензійним програмним забезпеченням, загрузочні диски, мобільні носії інформації, на які безпосередньо копіюватимуться дані (жорсткі диски, DVD-диски, зовнішні пристрої з накопичувачами та для роботи з оптичними носіями інформації), інструменти для демонтажу обладнання (вікрутки, кусачки, плоскогубці, пінцети, тощо), фото- та відеокамера для документування обшуку із запасними акумуляторами та додатковими флеш-носіями, бирки для нумерації доказів, упаковки для транспортування вилучених об'єктів (антистатичні пакети, кабельна стяжка, коробки для DVD-дисків та вилучених об'єктів).

Водночас, при проведенні обшуків у службових кабінетах, у деяких випадках – у житлі підозрюваних осіб, важливе значення має вилучення комп'ютерної техніки та електронних носіїв інформації. По-перше, ці дії рекомендується виконувати за принципом «обшук-огляд», під час якого слід детально фіксувати не лише факт вилучення конкретного об'єкта, а й детально описувати, фотографувати його місцезнаходження у взаємозв'язку з іншими виявленими на місці обшуку предметами. По-друге, слід вживати заходів щодо збереження виявлених джерел доказів. Хоча для проведення цих дій рекомендується залучення відповідного фахівця, але й сам слідчий має володіти мінімумом знань для розуміння роботи комп'ютера та збереження електронної інформації.

Ураховуючи особливості такого об'єкта вилучення, як комп'ютерна техніка, рекомендується такий порядок дій на місці обшуку у кримінальному провадженні про привласнення, розтрату майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем:

1) відсторонити від комп'ютера осіб, що працюють за ним чи знаходяться біля нього, і не приймати від них допомоги в його огляді і тимчасовому вилученні;

2) зафіксувати місцезнаходження комп'ютера, його обладнання і не проводити будь-яких маніпуляцій з ними, якщо їх результат заздалегідь невідомий;

3) у разі наявності в приміщенні вибухових, їдких та токсичних речовин (матеріалів) вжити заходів щодо їх видалення з приміщення;

4) якщо комп'ютер увімкнений – вжити заходів, щоб ніхто не вимкнув електропостачання і зафіксувати, яка програма працює;

5) за допомогою спеціаліста вимкнути комп'ютер і відключити від нього периферійні пристрої, попередньо зафіксувавши порядок їх з'єднання;

6) упакувати окремо кожний пристрій і з'єднувальні кабелі для безпечного транспортування [9, с. 6–7].

Проведення обшуку в обов'язковому порядку фіксується за допомогою звуко- та відеозаписувальних технічних засобів (ст. 107 КПК України). Таке фіксування, як правило, здійснює залучений спеціаліст-криміналіст Національної поліції. При фіксації ходу і результатів обшуку спеціаліст складає плани і схеми (додатки до протоколу обшуку) із зазначенням, де і які об'єкти виявлено. З цього приводу у наукових джерелах слушно зазначено, що здійснити фото- та відеофіксацію майже неможливо за участю одного спеціаліста. У практичній діяльності проглядається тенденція застосування фото- і відеофіксації працівниками слідчих й оперативних підрозділів [3, с. 105].

Висновки. Таким чином, залучені до обшуку у кримінальному провадженні за ст. 191 КК України спеціалісти, у межах своїх спеціальних знань і навичок, надають консультаційну, організаційну, техніко-криміналістичну допомогу.

У кримінальних провадженнях про привласнення, розтрату майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем спеціалісти залучаються до проведення обшуку з метою вирішення таких завдань: застосування науково-технічних засобів, зокрема, пошукових приладів (металолукачів, приладів з ультрафіолетовим освітленням тощо) для виявлення певних об'єктів, місць їх приховання; розпізнання дійсної сутності тих чи інших предметів, речей, документів, попереднього їх дослідження; одержання консультаційно-довідкової допомоги щодо збирання доказів, призначення експертиз за виявленими

об'єктами тощо; застосування технічних засобів для фіксації ходу й результатів обшуку.

З метою доступу до комп'ютерних систем або їх частин, мобільних терміналів систем зв'язку до обшуку має бути залучені кваліфіковані спеціалісти – працівники кіберпідрозділів Національної поліції, інженер-системотехнік, технічний спеціаліст у галузі мережевих технологій, професійний користувач серверу мережі або інший кваліфікований фахівець у сфері комп'ютерних технологій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування за період 2020–2023 років : статистика Офісу Генерального прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 25.01.2024)
2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 25.01.2024).
3. Копча Н.В. Використання спеціальних знань під час розслідування службового підроблення: теорія та практика : монографія. Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. 244 с.
4. Бондаренко Д.А. Розслідування зловживань владою або службовим становищем та перевищень влади або службових повноважень (криміналістична характеристика та початковий етап розслідування) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2009. 200 с.
5. Коновалова В.Е., Шепитько В.Ю. Обыск: тактика и психология : учебное пособие. Харьков : Гриф, 1997. 80 с.
6. Участь спеціаліста-криміналіста під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій : навчальний посібник / Є.Ю. Свобода, А.В. Кофанов, А.В. Самодін та ін. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2018. 432 с.
7. Пиріг І.В. Теоретико-прикладні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування : монографія. Дніпропетровськ : ДДУВС, 2015. 432 с.
8. Чичиркіна С.П. Організація і тактика розслідування службових підроблень : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2012. 222 с.
9. Осмотр компьютерных средств на месте происшествия : [метод. рек.] / отв. ред. проф. В. С. Зеленецкий. Харьков : НИИ ИПП АПНУ, 1999. 10 с.